

Paulina Materka
Uniwersytet Łódzki
paulina.materka@edu.uni.lodz.pl

Strach jako narzędzie władzy w *Antymachiawelu* Innocentego Gentilleta

Fear as an Instrument of Power in *Antimachiavel* by Innocent Gentillet

SUMMARY

This article explores the issue of fear as an instrument of power in *Discours sur les moyens de bien gouverner* by Innocent Gentillet. This protestant author was a witness to the St. Bartholomew's Day massacre, which he blamed on Machiavellians. In his book, Gentillet enters into polemics with Machiavelli's *The Prince*. He opposes the ideas proposed by the Italian and gives many counterarguments. As for fear, he evokes a maxim of Machiavelli's that the Prince can be cruel if he is obeyed, whereas, for the Frenchman, cruelty is the cause of fear, and with the help of historical examples he proves that the cruel Prince cannot govern for long. The second aspect on which the author focuses is the relation between love and fear. Gentillet disagrees with the Italian author who says that it is impossible to pot both so it is better to be feared than loved. Innocent Gentillet's discourse follow the anti-Italianisme of the time.

KEYWORDS – fear, 16th century, Innocent Gentillet, Machiavelli, anti-machiavellianism

La peur comme un outil du pouvoir dans l'*Antimachiavel* d'Innocent Gentillet

RÉSUMÉ

Cet article explore la question de la peur comme un outil du pouvoir dans le *Discours sur les moyens de bien gouverner* d'Innocent Gentillet. Cet auteur protestant a été un témoin du massacre de la Saint-Barthélemy dont il a accusé les catholiques. Dans son ouvrage, Gentillet entre dans la polémique avec *Le Prince* de Machiavel. Il s'oppose aux idées développées par l'Italien en en donnant plusieurs contre-arguments. Quant à la peur, il évoque une maxime de Machiavel disant que le Prince peut être cruel s'il se fait obéir alors que, pour le Français, la cruauté est la cause de la peur et à l'aide des exemples historiques il prouve que le Prince cruel ne peut pas gouverner longtemps. Le deuxième aspect sur lequel l'auteur se concentre c'est la relation entre l'amour et la crainte. Gentillet

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 5.01.2022. Revised: 24.08.2022. Accepted: 22.12.2022.

n'est pas d'accord avec l'auteur italien qui dit qu'il est impossible de susciter les deux alors il vaut mieux être craint qu'aimé. Le discours d'Innocent Gentillet s'inscrit dans l'ambiance de l'anti-italianisme de l'époque.

MOTS-CLÉS – peur, XVIe siècle, Innocent Gentillet, Machiavel, anti-machiavélisme

Druga połowa XVI wieku to okres przepełniony konfliktami i napięciami zarówno na tle politycznym, jak i w kwestii wiary. Wojny religijne owego czasu napędzały atmosferę grozy i strachu. We Francji zaowocowało to licznymi publikacjami komentującymi ówczesną rzeczywistość, spośród których możemy wymienić *Dyskurs o niedoli naszych czasów* Ronsarda lub *Traktat o potrzebie zakończenia wojny domowej* Michela de l'Hospital. Do grona autorów angażujących się w sprawy polityki za pomocą pióra należy Innocent Gentillet, który w *Dyskursie o metodach właściwego zarządzania*¹ wchodzi w polemikę z *Księciem* Makiawela. Utwór ten będzie stanowił przedmiot niniejszego artykułu. Analiza skupi się na strachu stanowiącym element taktyki politycznej oraz rozszerzy go na spektrum pojęć pokrewnych, takich jak miłość, nienawiść czy okrucieństwo, w celu sportretowania władcy tyrana będącego trzonem polemiki. Dyskusja zostanie umiejscowiona w szerszym kontekście filozofii politycznej Renesansu z uwzględnieniem tła historycznego, po nocy świętego Bartłomieja, we Francji. W pierwszej części artykułu przybliżymy kontekst powstania dzieła oraz sylwetkę autora. Następnie przeanalizujemy związek zachodzący między strachem a poszczególnymi namiętnościami duszy, skupiając się na okrucieństwie jako jego przyczynie oraz zależnościach między strachem a miłością.

1. Kontekst powstania dzieła

Pierwsze francuskie przekłady *Księcia* zaczęły pojawiać się kilkanaście lat po wydaniu oryginału (1532): w 1546 roku ukazuje się tłumaczenie Jacques'a de Vintimille, w 1553 Guillaume'a Cappela i Gasparda d'Auvergne. Największą uwagę traktat przyciąga na początku lat 70., na co wpływ miały konflikty religijne, które trawiły ówczesną Francję. W tym okresie wielu protestantów sprzeciwiało się postulatom wysuwany przez Makiawela. Jednym z krytyków myśli Włocha był Innocent Gentillet. Szczególny wpływ na życie tego protestanckiego autora wywarła rzeź w noc świętego Bartłomieja. Edward Rathé zauważa, że „jeżeli Gentillet, w swojej myśli był zwrócony ku przeszłości, praktyczny i emocjonalny wpływ wy-

¹ I. Gentillet, *Discours sur les moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un Royaume ou outre Principauté, Divisé en trois parties : savoir, du Conseil, de la Religion et Police que doit tenir un Prince. Contre Nicolas Machiavel Florentin. A très haut et très illustre Prince François Duc d'Alençon, fils et frere de Roy*, b. n., b.m., 1576.

warła na niego terazniejszość”². W swoim artykule Théa Picquet stwierdza: „dostrzegamy w masakrze nocy świętego Bartłomieja wdrożenie teorii sekretarza Florenckiego przez jego zwolenniczkę, Katarzynę Medycejską”³. Warto zaznaczyć, że obarczenie królowej matki odpowiedzialnością za masowy mord protestantów jest elementem mitu kreowanego przez środowiska zreformowane, w czym brał udział również autor *Dyskursu*⁴. W tym okresie dwór francuski zdominowany był przez silne wpływy włoskie, przede wszystkim przez wspomnianą przed chwilą władczynię, która zdaniem protestantów wcielała w praktykę teorię wyłożoną przez swojego rodaka w *Księciu*⁵. Według poglądów Gentilleta tam, gdzie Makiawel ograniczył się do stworzenia portretu potencjalnego władcy, Katarzyna Medycejska posunęła się do wdrożenia w życie terroru, który hugenoci opłacili własną krwią.

Innocent Gentillet, urodzony 1535 roku w Viennes, był prawnikiem, protestanckim teologiem, a przede wszystkim człowiekiem pióra. Przez wiele lat widniał na liście dworzan Henryka II, a w rodzinnym Dauphiné znany był ze swojej działalności zarówno w sferze prawa, jak i religii. Edward Rathé podkreśla w swoim artykule jego znaczącą rolę w lokalnych wydarzeniach, takich jak spotkanie w Viennes w 1564 lub odrzucenie obowiązku złożenia przysięgi wymaganej przez Edykt z Amboise z 1563 roku⁶. Gentillet przez swoje poglądy polityczne oraz religijne dwukrotnie musiał opuścić Francję. Pierwszy raz w 1572 roku, gdy wskutek wydarzeń nocy świętego Bartłomieja wyjechał do Genewy, oraz w roku 1585, po tym jak został ponownie wygnany za głoszone poglądy religijne. Odbicie jego doktryny możemy zobaczyć w remonstrancjach, które, jak słusznie zauważa przywołany już przez nas badacz, pokazują, że Gentillet potrafił nie tylko krytykować tezy, jak to ma miejsce w przypadku omawianego przez nas dzieła, ale również proponować rozwiązania, np. w *Krótkiej remonstrancji* z 1576 roku⁷.

Cały jego dorobek pisarski charakteryzuje silny charakter antywłoski, jednak to najważniejsze z jego dzieł, czyli *Dyskurs o metodach właściwego zarządzania*, odegrało rolę w kształtowaniu się stereotypów dotyczących makiawelizmu i antymakiawelizmu⁸. Dla zilustrowania postawy autora wobec Włochów przytoczymy za Edwardem Rathé fragment *Dyskursu*: „bo od kogo nauczyli się Francuzi

² C. E. Rathé, “Innocent Gentillet and the first *Anti-Machiavel*”, *Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance*, 1965, t. XXVII, n° 1, s. 187- 225, tutaj s. 214.

³ T. Picquet, « Machiavel parodié, Machiavel réfuté », *Cahiers d’études romanes*, 2020, t. 40, URL : <http://journals.openedition.org/etudesromanes/10331>, dostęp 14.11.2021, s. 22.

⁴ T. Ménessier, « La Saint-Barthélemy au prisme du machiavélisme : massacre généralisé et intentionnalité politique », *Les Cahiers de la Justice*, 2011, n° 1, s. 15-28, tutaj s. 23.

⁵ S. Anglo, *Machiavelli – The First Century: Studies in Enthusiasm, Hostility, and Irrelevance*, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 230.

⁶ C. E. Rathé, *op. cit.*, s. 188.

⁷ *Ibid.*, s. 190.

⁸ *Enciclopedia Machiavelliana*, URL : [https://www.treccani.it/enciclopedia/innocent-gentillet_\(Enciclopedia-machiavelliana\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/innocent-gentillet_(Enciclopedia-machiavelliana)), dostęp: 19.11.2021.

Ateizmu, Sodomii, perfidii, okrucieństwa, lichwy i innych, podobnych występków, jak nie od Makiawela i jego rodaków”⁹.

Opublikowany w 1576 roku *Dyskurs o metodach właściwego zarządzania* znany jest w środowisku naukowym pod tytułem *Antymakiawel*¹⁰. Utwór, wydany po raz pierwszy w Genewie, składa się z trzech ksiąg kolejno: „O rządzie” „O religii” i „O administracji, którą powinien prowadzić Książę”¹¹. W oryginale owa administracja została ujęta za pomocą wyrazu *police*, który w XVI wieku nabiera bardzo specyficznego znaczenia, wyrażając „korzystne i niemoralne działanie w interesie kraju. *Police* staje się bliska określeniu ‘racja stanu’”¹². Utwór podzielony jest na pięćdziesiąt rozdziałów, spośród których każda z części zawiera ich kolejno: trzy, dziesięć i trzydzieści siedem. Po podanej objętości poszczególnych ksiąg możemy z łatwością zauważyć, że to ostatniej z nich autor poświęca najwięcej uwagi.

W swoim dziele Francuz obala kolejne idee Florentczyka. Architektura rozdziałów *Antymakiawela* jest konsekwentna. Wpierw autor przedstawia maksymę stanowiącą myśl przewodnią rozdziału, a zaczerpniętą bezpośrednio z *Księcia*. Następnie kompiluje cytaty będące kwintesencją poglądu, który właśnie omawia. Trzon wypowiedzi stanowią argumenty autora. W porównaniu do *Księcia* liczącego 100 stron, *Dyskurs* jest dziełem ponad sześciokrotnie obszerniejszym.

W tematykę strachu i grozy wprowadza czytelnika już jeden ze wstępnych sonetów anonimowego poety, zatytułowany „Do Makiawelistów”:

Okrutni ateści, czyż nie chodzicie po ziemi?
Niebo wciąż was chroni! Czyż groza otchłani,
Niezmierzona trwoga słusznie przelanej krwi
Nie oładnęła waszych ojcobójczych serc?¹³

2. Okrucieństwo jako przyczyna strachu

Strach może mieć wiele przyczyn, jedną z nich jest okrucieństwo i właśnie temu zagadnieniu Innocent Gentillet poświęcił VIII rozdział III księgi swojego utworu. Maksyma przytoczona w tej części brzmi: „Książę nie powinien dbać

⁹ « Car de qui ont appris les François l’Atheisme, la Sodomie, la perfidie, la cruauté, les usures et autres semblables vices, que de Machiavel et ceux de sa nation »; C. E. Rathé, *op. cit.*, s. 216. Zob. także : « Mais je diray cecy en passant, que nos Machiavelites de France, qui furent autheurs et entrepreneurs des massacres de la journée de S. Barthelemy, n’avoient pas bien leu ce passage de nous venons d’alleguer »; I. Gentillet, *op. cit.*, s. 595.

¹⁰ Tytułem tym posługują się między innymi Théa Piquet i C. Edward Rathé.

¹¹ « Du Conseil », « De la Religion », « Police que doit tenir un Prince ».

¹² C. E. Rathé, *op. cit.*, s. 199.

¹³ « Atheistes cruels, marchez vous sur la terre ? / Le ciel vous couvre encor ! des abysmes l’horreur, / Du sang juste espandu l’effroyable terreur, / Vos parricides cœurs tient elle point serre ? »; I. Gentillet, *op. cit.*, f° † 5.

o zarzuty okrucieństwa, pod warunkiem, że zyska posłuszeństwo”¹⁴. Fragment ten jest parafrazą zdania: „Książę, który chce utrzymać swoich poddanych w jedności i wierności, nie powinien dbać o zarzut srogości”¹⁵, i pochodzi z 17 rozdziału *Księcia*, w którym Florentczyk wyklada, dlaczego dalece rozsądniejszym jest wzbudzać lęk niż miłość. Makiawel dowodzi, że Książę nie powinien dbać o zarzuty okrucieństwa, ponieważ lepiej zawczasu ukarać jednego człowieka dla przykładu, niż dopuścić do rozwoju przestępczości w państwie. Jako wzór autor podaje Cezara Borgię, którego „srogość uporządkowała Romanię, zjednoczyła ją i przywiodła do pokoju i wierności”¹⁶. Florentczyk zauważa również, że w ludzkiej naturze leży niegodziwość, a „mniej boją się ludzie krzywdzić kogoś, kto budzi miłość, niż tego, który budzi strach”¹⁷. Następnie Francuz przytacza następujący fragment:

Cezar Borgia (tak mówi Pan Mikołaj) był znany z okrucieństwa, wszak przez swoje okrucieństwo utrzymywał Romanię w porządku i posłuszeństwie. Dlatego Książę nie powinien przejmować się reputacją okrutnika, byle tylko tym sposobem utrzymywać swój lud w jedności i posłuszeństwie. Bo wyroki okrutne i surowe Księcia dotyczą tylko kilku jednostek, których nie musi się on obawiać: a zbytnia łagodność litościwego Księcia jest przyczyną nieskończonych nieszczęść, które widzimy szerzące się na ich ziemiach, jak morderstwa, kradzieże i tym podobne. Tym sposobem, możemy stwierdzić, że litościwy Książę powoduje więcej zła niż okrutny Książę. Przykład Cesarza Sewera może nam posłużyć jako dowód: ponieważ był on bardzo okrutny i okrucieństwem pokonał Albina i Nigra i większość ich przyjaciół i udał się spokojnie do Imperium, w którym sprawował władzę długo, ciesząc się posłuszeństwem i szacunkiem wszystkich¹⁸.

Zacytowany przez nas ustęp jest kompozycją dwóch fragmentów. Pierwsza część, tak jak wskazuje autor, pochodzi z 17. rozdziału. Z kolei przykład cesarza Sewera został zaczerpnięty z rozdziału 19 i nie jest cytatem, a streszczeniem fragmentu mówiącego o podbojach władcy. Sewer jest przywoływany kilkukrotnie w *Księciu*, jednak jego imię nie pada we wspomnianym 17 rozdziale.

¹⁴ « Le Prince ne doit se soucier d'estre réputé cruel, pourveu qu'il se face obeir »; *ibid.*, s. 346.

¹⁵ N. Machiavelli, *Książę*, tł. C. Nanke, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2018, s. 67.

¹⁶ *Ibid.*, s. 67.

¹⁷ *Ibid.*, s. 68.

¹⁸ « Cesar Borgia (ce dit Messer Nicolas) estoit réputé cruel, toutesfois par sa cruauté il remit en ordre et son obessance le pays de la Romaine. Parquoy le Prince ne se doit donner grand souci de se voir en reputation d'estre cruel, mais que par ce moyen il entretienne son peuple en fidelle union et obeissance. Car les executions cruelles et rigoureuses d'un Prince ne viennent qu'à l'interest de quelques particuliersm desquels il ne doit avoit crainte : et la trop grand douceur d'un Prince piteux est cause de maux infinis qu'on voit pulluer en leurs terres, comme meurtres, voleries, et autres semblables. Tellement qu'on peut dire qu'un Prince piteux est cause de plus maux qu'un Prince cruel. L'exemple de l'Empereur Severus nous peut servir de prevue de cela : car il fut fort cruel et par sa cruauté desfit Albinus et Niger et la pluspat de leurs amis, et rendit paissible en l'Empire qu'il tint bien longtemps, estant bien obey et reveré de tout le monde »; I. Gentillet, *op. cit.*, s. 375.

Innocent Gentillet zaczyna swoją argumentację od podważenia przykładu, w którym mowa jest o Cezarze Borgii. Uważa on, że rozumowanie Makiawela jest całkowicie błędne, ponieważ okrucieństwo owego władcy nie miało udziału w jego potędze i wpływach, które były efektem strachu przed papieżem, jego ojcem. Francuz dowodzi, że chrześcijańscy książęta są wysłannikami czyniącymi wolę Boga, jest nim również Cezar Borgia. Bardziej rozbudowaną argumentację przeciwko temu władcy Gentillet zawarł we wcześniejszym rozdziale, gdzie stwierdza, że on i jego ojciec „sprawiali, że drżał przed nimi cały świat”¹⁹, ale również zarzuca tej parze paktowanie z diabłem i nekromancję²⁰.

Autor *Dyskursu* stwierdza:

podtrzymuję więc maksymę całkowicie przeciwną do tej Makiawela i mówię, że okrucieństwo jest przywarą, która zazwyczaj przynosi ruinę Książętom oraz ich pozycji, i że pobłażliwość oraz dobroć są prawdziwym narzędziem, żeby ustanowić i utrzymać Księcia silnym i pewnym na swoim stanowisku²¹.

Powyższe twierdzenie Gentillet uzasadnia następująco:

Otóż strach przed karą i cierpieniem powoduje nienawiść: ponieważ nigdy nie będziemy w stanie pokochać tego, od którego lękamy się, że spotka nas krzywda i tak samo, jeżeli boimy się o nasze życie, nasze dobra i zaszczyty, które to rzeczy uważamy za najcenniejsze. I dla tego kogo nienawidzimy, pragniemy tej samej straty i całkowitej ruiny i jej oto szukamy, pragniemy i wypatrujemy z całych sił. Otóż jest niemożliwe, gdy cały lud dąży do tego celu, żeby Tyran lub okrutny Książę (gdyż jeden jest wart drugiego) mógł przetrwać długo²².

Autor *Dyskursu* nie zgadza się z Makiawelem, uważa, że okrucieństwo nie jest przyczyną potęgi Księcia, a powodem jego upadku. W swoich przemyśleniach jasno zaznacza on związek między okrucieństwem a strachem. Strach ten z kolei, według Francuza, może budzić jedynie nienawiść, a co za tym idzie, oddolne pragnienie upadku Księcia. Gentillet stawia tyranom następującą diagnozę:

¹⁹ « Ils fissent trembler tout le monde sous eux »; *ibid.*, s. 325.

²⁰ *Ibid.*, s. 324-329.

²¹ « Je soutien donc une Maxime toute contraire à celle de Machiavel, et dy que la cruauté est un vice qui apporte arдинаirement aux Princes la ruine d'eux et de leur estat, et que la clemence et debonnaireté est le vray moyen pour maintenir et establir un Prince ferme et assureé en son estat »; *ibid.*, s. 347-348.

²² « Or la crainte de peine et supplice engendre haine : car l'on ne savroit jamais aimer cela dont l'on craint de recevoir mal, et mesmes quand il va de la crainte de la vie, perte de biens et honneurs, qui sont les choses que nous tenons les plus precieuses. Et de cela que nous hayssons, nous desirons par mesme moyen la perte et ruine entiere, et la recherchons, procurons et avançons de tout nostre pouvoir. Or il est impossible que quant tout un peuple tend à ce but, qu'un Tyran, ou Prince cruel (car l'un vaut l'autre) puisse longuement durer »; *ibid.*, s. 348.

Ta przywara okrucieństwa, wynika z niemocy tych, którzy nie potrafią zapanować nad własnym gniewem ani pragnieniem zemsty, i którzy pozwalają się im zdominować. Nie zagnieżdży się ona nigdy w sercu mężnym i szlachetnym, życzliwym i o dobrym usposobieniu, lecz jedynie w sercach tchórzliwych, pełnych bojaźni i lęku oraz źle usposobionych²³.

Z powyższego fragmentu jasno wynika, że okrucieństwo nie tylko jest wadą, a nie zaletą, jak twierdzi Makiawel, ale dodatkowo zawsze idzie w parze ze słabością charakteru i innymi przywarami ducha. Przyczyny okrucieństwa Gentillet dopatruje się przede wszystkim w gniewie, który z kolei prowadzi do śmierci. Na poparcie tego podaje przykład cesarza Walentyniana, który był człowiekiem okrutnym i porywczym. Władca ten pewnego razu wyprowadzony z równowagi zaniemógł, a gdy chciano puścić krew, żeby mu dopomóc, nie udało się, gdyż jak wskazuje autor, gniew zagotował i wysuszył mu wnętrze. Ostatecznie cesarz zmarł²⁴. Historia ta dowodzi tezy autora, że człowiek okrutny nie może rządzić długo.

Kolejną wadą towarzyszącą okrucieństwu jest tchórzostwo, co autor popiera przykładem tyrana Gajusza Kaliguli, który poprowadził swe wojska na wojnę z oceanem i powrócił do Rzymu jako zwycięzca²⁵. Historia ta ma pokazać władcę, który nie był w stanie skonfrontować się z prawdziwym wrogiem, a udał się na groteskową bitwę przeciwko zbiornikowi wodnemu.

W dalszej części wywodu Gentillet kontynuuje uzasadnianie swojej tezy, przywołując na jej potwierdzenie kolejnych władców. W tym panteonie okrutników znaleźli się zarówno cesarze rzymscy jak wspomniany już Kaligula oraz Neron, ale również późniejsi, europejscy monarchowie np. angielski król Ryszard III lub Alfons XI król Kastylii. Historie niektórych tyranów są rozwinięte, inne zaś zaledwie wspomniane. Trzeba zaznaczyć, że objętość tej argumentacji jest imponująca, a wszystkie przykłady postaci historycznych podane przez Gentilleta miały znaczący wpływ na długość utworu.

3. Strach i miłość

Temat strachu najbardziej bezpośrednio zostaje ujęty w IX maksymie, w której to autor przywołuje cytat: „Lepiej dla księcia, żeby budził strach niż miłość”²⁶. Francuz, po przytoczeniu maksymy, w pierwszej części rozdziału przywołuje fragment traktatu politycznego Włocha:

²³ « Ce vice de cruauté, procédant de l'impuissance de ceux qui ne peuvent commander à leurs coleres et passions de vengeance, et qui se laissent vaincre et dominer par icelles, ne tombe jamais en cœur vaillant et genereux, bien disposé et habitué, ains seulement en cœurs lasches, couards, peureux, et mal habitez »; *ibid.*, s. 349.

²⁴ *Ibid.*, s. 350.

²⁵ *Ibid.*, s. 350-351.

²⁶ « Mieux vaut à un Prince d'estre craint qu'aimé »; *ibid.*, s. 375. We włoskim oryginale maksyma ta różni się nieznacznie, w pełnym brzmieniu Gentillet cytuje ją w dalszej części rozdziału.

Ludzie (mówi nasz Florentczyk) kochają, kiedy im się podoba, a boją się, kiedy podoba się to Księciu, a więc Książę, jeżeli jest mądry, powinien opierać się na tym co od niego zależy, a nie na tym co zależy od innych. Jeśli Książę może jednocześnie powodować lęk i wzbudzać miłość, jest to najlepszy wariant, ale jako że niezwykle ciężko obydwą te uczucia budzić, pewniejszym jest, by nas się bano, raczej niż kochano²⁷.

Powyższy tekst jest syntezą różnych miejsc *Księcia*. Gentillet dokonuje pewnej rekonstrukcji, ponieważ zaczyna od sformułowania będącego w oryginale częścią konkluzji, aby zakończyć zdaniem zaczerpniętym ze środka rozdziału. Jedynym elementem odautorskim jest wtrącenie znajdujące się w nawiasie. Ten krótki fragment nie jest jednak pozbawiony znaczenia. Dzięki niemu już od pierwszych słów możemy zaobserwować nastawienie autora do Makiawela, którego nazywa „naszym Florentczykiem”. Określenie to, w szczególności mamy na myśli przymiotnik „nasz”, jest w tym przypadku protekcyjne. Zwrot, który w innym kontekście byłby przejawem sympatii lub zażyłości, w *Dyskursie* jest użyty w sposób ironiczny, mający umniejszyć wagę autora *Księcia*.

We wstępie do swojej argumentacji Francuz przywołuje łacińską sentencję: „Niech nienawidzą, byleby się bali”, oraz jego wersję złagodzoną: „Niech nienawidzą, byleby aprobowali”²⁸. Gentillet zauważa, że maksymy te „są dewizami Tyranów, które przez starożytnych zawsze były przypisywane Tyranom i przez Tyranów praktykowane”²⁹. Trzykrotne użycie słowa „Tyran”, choć stylistycznie ciężkie, wzmacnia ekspresję argumentacji. Nie odnosi się tutaj bezpośrednio do słów Makiawela, jak to robi w kolejnych akapitach, pisząc: „Jeśli chodzi o to co mówi Makiawel”³⁰. Warto jednak zauważyć, że sam Florentczyk rozdział 17 podsumowuje następująco:

Wracając więc do sprawy budzenia strachu i miłości, zaznaczę w konkluzji, że ponieważ ludzie kochają, gdy im się podoba, a boją się, gdy podoba się księciu, mądry książę powinien oprzeć się na tym, co od niego zależy, a nie na tym, co zależy od innych; trzeba mu jedynie – jak to zostało powiedziane – usilnie unikać nienawiści³¹.

W podanym fragmencie, szczególnie na jego końcu, widzimy, że Florentczyk odżegnuje się od idei nienawiści. Patrząc na przytoczony wcześniej wstęp Gentilleta zauważamy, że w cytacie część ta zostaje pominięta, co jest ze strony pro-

²⁷ « Les hommes (dist nostre Florentin) aiment comme il leur plait, et craignent comme il plait au Prince, et partant le Prince, s'il est sage, se doit fonder sur ce qui depend de luy, et non sur ce qui depend d'autruy. Si le Prince pouvoit avoir les deux ensemble, d'estre craint et aimé, ce seroit bien le meilleur : mais estant chose fort difficile d'embrasser les deux, c'est bien le plus assuré d'estre craint, plustost que d'estre aimé »; *ibid.*, s. 375.

²⁸ « oderint dum metuant », « oderint dum probent »; *ibid.*, s. 375.

²⁹ « Sont devises de Tyrans que les anciens ont attribué tousjours aux Tyrans, et que les Tyrans ont tousjours pratiquées »; *ibid.*, s. 375-376.

³⁰ « Quant à ce que dit Machiavel ».

³¹ N. Machiavelli, *Książę*, s. 68.

testanckiego autora, jak się wydaje, świadomym przemilczeniem. W pierwszej kolejności autor odnosi się do poglądu, że „ludzie kochają, kiedy im się podoba, a boją się, kiedy podoba się Księżciu”: „Doświadczenie jednak pokazuje nam rzecz odwrotną, sprawia, iż widzimy i wiemy, że Księżę nie może długo cieszyć się posłuszeństwem, jeśli jego rozkazy są niemiłe i niesprawiedliwe w oczach poddanych”³². Co uzasadnia następująco:

Skoro żadna siła ani konieczność nie może w akcie trwać długo, ponieważ żadna rzecz brutalna z natury nie trwa długo, z tej przyczyny wynika, że rozkazy niemiłe nie są długo przestrzegane oraz że posłuszeństwo zbudowane na strachu niezwłocznie się kończy. Ponieważ uczciwość i sprawiedliwość rządów jest ich nerwem: i tak jak ciało nie może się poruszać bez nerwów, które bez nich stoczyłoby się niczym kamień, tak również rządy, które z braku uczciwości są niemiłe poddanym, nigdy nie zostaną wprowadzone w czyn i w życie, chyba że wyłącznie na samym ich początku³³.

W swojej argumentacji przeciwko polityce strachu Gentillet odwołuje się do doświadczenia, które, według autora, niechybnie potwierdza kruchość okrutnych rządów. Francuz posługuje się tu analogią, według której tak jak ciało nie może poruszać się bez nerwów, tak Księżę nie może panować bez poszanowania sprawiedliwości. Warto przypomnieć, że podobną postawę przejawiał już Dante Alighieri w swoim dziele *De Monarchia*, gdzie pisał: „ten zatem, kto się odznacza prawdziwą miłością, może także najlepiej realizować sprawiedliwość”³⁴. Co więcej, posłużył się on również bliźniaczą analogią, w której to porównał państwo do ciała ludzkiego, gdzie poszczególne członki odpowiadają konkretnym elementom organizmu społecznego³⁵, przy czym Dante kładł tu nacisk na funkcjonalność poszczególnych komponentów struktury państwa³⁶. Autor *Dyskursu* natomiast abstrahuje od tego aspektu, kierując się w swoich poglądach rozróżnieniem na dobro i zło, gdzie to, co prawe, powinno w naturalnym porządku rzeczy triumfować.

³² « Mais l'expérience nous montre le contraire, et nous fait voir et conoistre que le Prince ne peut longuement estre obey, si ce qu'il commande est desagreable et trouvé injuste des obeissans »; I. Gentillet, *op. cit.*, s. 376.

³³ « Et d'autant que nulle force et necessité ne peut actuellement durer long temps, parce que nulle chose violente par nature n'est de durée, à ceste cause il s'ensuit que les commandemens desagreables ne sont longuement en observance, et que l'obeissance fondée sur crainte est incontinent rompue. Car l'equité et justice du commandement est le nerf d'iceluy : et comme un corps ne peut se mouvoir sans nerfs, si ce n'est pour faire seulement un saut comme une pierre : aussi un comandement qui par faute d'equité est desagreable aux obeissans, ne sera jamais gueres mis en action et pratique, si ce n'est seulement pour une petite bouffe du commencement qu'il sera fait »; *ibid.*, s. 376.

³⁴ Dante Alighieri, *Monarchia*, tł. W. Seńko, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2002, s. 40.

³⁵ A. Sparano, « Natura umana e natura dello Stato in Dante: dall'intelletto possibile allo Stato impossibile », *Scripta Mediaevalia – Revista de Pensamiento Medieval*, 2019, vol. 12, n° 2, s. 21.

³⁶ Dante Alighieri, *op. cit.*, s. 31.

Następnie Gentillet wchodzi w polemikę z drugą częścią przytoczonego cytatu mówiącą o tym, że ciężko jest być kochanym i jednocześnie budzić strach. Autor *Dyskursu* uważa, że „jest zupełnie przeciwnie, ponieważ nie ma nic prostszego dla Księcia niż wzbudzić oba te uczucia, tak wskazuje nam rozum”³⁷. Twierdzenie to uzasadnia, podając następujący model władcy:

Ponieważ jest pewnym, że Książę, który utrzymuje pokój, chroni poddanych przed uciskiem, karząc przy tym oprawców, który daje im przywileje, karząc przestępców, który dogląda administracji państwa, żeby można było handlować swobodnie i bezpiecznie, bez nowych danin i trybutów, i który oddaje każdemu sprawiedliwość, pewnym jest, powiadam, że taki Książę będzie wielce kochany przez poddanych³⁸.

W tym fragmencie Gentillet pokazuje, w jaki sposób władca może sobie zakarbić miłość poddanych. Jest to Książę, który nie tylko dba o bezpieczeństwo poddanych, ale również karze tych, którzy sprzeciwiają się przyjętemu łaadowi, działaniem tym wzbudzając w nich jednocześnie szacunek i miłość za ochronę oraz lęk przed ewentualną karą. Jako przykład takiego postępowania autor podaje „wszystkich dobrych cesarzy starożytnych, jak August, Trajan, Adrian, Antoniusz i inni, którzy budzili zarówno miłość, jak i lęk w swoich poddanych”³⁹ oraz „wszystkich naszych dawnych królów Francji”⁴⁰.

Ustęp ten pokazuje jednocześnie, że Gentillet nie zawsze potępia ideę władcy wzbudzającego trwogę. W tym przypadku Książę uosabia wartości moralne, których to złamanie powinien obawiać się poddany. Francuz prezentuje podobną optykę w pierwszym rozdziale księgi o rządzie, gdzie w przychylny sposób odnosi się do faktu, że monarcha, który dobrze sprawuje władzę, budzi strach w swoich wrogach i panach państw sąsiednich⁴¹.

Podsumowując treść rozdziału poświęconego maksymie IX w księdze III, możemy powiedzieć, że sprzeciw autora wobec postawy Makiawela jest oczywisty. Gentillet krytykuje politykę strachu na podstawie argumentów o różnej sile przekonywania. Na przykłady florenckiego pisarza znajduje kontrargumenty w formie wywodów logicznych, jak i ilustrujących je przykładów znanych postaci.

³⁷ « C'est au tout contraire : car il n'y a rien plus facile à un Prince que de obtenir tous les deux, comme la raison nous le montre »; I. Gentillet, *op. cit.*, s. 376.

³⁸ « Parce qu'il est certain qu'un Prince qui maintiendra ses sujets en bonne paix, et les gardera d'oppressions, faisant punir ceux qui voudroient les opprimer, et qui leur maintiendra leurs libertez, faisant punir les infracteurs, et qui fera observer une bonne police en son pays, pour librement commercer en assurance sans impositions de nouvelles daces et tributs, et qui fera ministrer bonne justice à chascun, il est certain, di-je, qu'un tel Prince sera grandement aimé de ses sujets »; *ibid.*, s. 377.

³⁹ « Tous les anciens bons Empereurs, comme August Traian, Adrian, Antonin, et autres, qui estoient craints, aimez et reverez tout ensemble »; *ibid.*, s. 377.

⁴⁰ « Tous nos anciens Roys de France »; *ibid.*, s. 377.

⁴¹ *Ibid.*, s. 37.

*

Nawet jeżeli pamięć Gentilleta została przyćmiona w wiekach późniejszych przez inne dzieła, w głównej mierze osiemnastowiecznego *Antymakiawela* autorstwa Fryderyka Pruskiego, nie można zakwestionować wpływu, jaki wywarł na swoją epokę. Jednocześnie reedycji *Dyskursu*, zarówno francuskich, jak i łacińskich do roku 1677 świadczy o niesłabnącej popularności utworu⁴². Mimo początkowo przychylnych opinii, wielu humanistów, w tym Michel de Montaigne, podchodziło z rezerwą do przemyśleń Francuza⁴³. Nie umniejsza to faktu, że równie wielu się z nim zgadzało, choć, jak zauważa Théa Picquet⁴⁴, reprezentował bardzo konserwatywne stanowisko. Warto zauważyć, że Makiawel był krytykowany w owym czasie nie tylko przez środowiska protestanckie, ale również katolickie. Francuski prawnik Jean Bodin, będący katolikiem, atakuje idee Włocha w swoim utworze *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, zarzucając mu, że propaguje tyranie i chce szerzyć niesprawiedliwość oraz ateizm⁴⁵. Na podstawie przeprowadzonej przez nas analizy, możemy jasno stwierdzić, że sprzeciw wobec polityki strachu stanowi ważny element polemiki prowadzonej przez Gentilleta. Mogliśmy również zobaczyć, jak duży wpływ na stanowisko autora *Dyskursu* oraz wielu mu współczesnych miały zarówno groza wojen religijnych, jak i poczucie zagrożenia ze strony Włochów, prawdziwego lub wymyślnego, które przejawiało się w ksenofobii skierowanej wobec południowo-wschodnich sąsiadów.

Bibliografia

- Anglo, Sydney, *Machiavelli – The First Century: Studies in Enthusiasm, Hostility, and Irrelevance*, Oxford, Oxford University Press, 2005
- Dante Alighieri, *Monarchia*, tł. Władysław Seńko, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2002
- Enciclopedia Machiavelliana*, URL: [https://www.treccani.it/enciclopedia/innocent-gentillet_\(Enciclopedia-machiavelliana\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/innocent-gentillet_(Enciclopedia-machiavelliana)), dostęp: 19.11.2021
- Gentillet, Innocent, *Discours sur les moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un Royaume*, b. n., b.m. 1576
- Lardon, Sabine, « *Les Six Livres de la République de Jean Bodin (1576). La première citation des Serments de Strasbourg* », *Corpus Eve* [Online], Historiographie des Serments de Strasbourg, Online since 10 October 2019, s. 1-58, <https://doi.org/10.4000/eve.1781>
- Machiavelli Nicollò, *Książę*, tł. Czesław Nanke, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2018

⁴² C. E. Rathé, *op. cit.*, s. 192.

⁴³ *Ibid.*, s. 191-193.

⁴⁴ „Tam, gdzie Machiavelli proponuje moralność polityczną, Gentillet zaleca moralność chrześcijańską”; T. Picquet, *op. cit.*, s. 23.

⁴⁵ S. Lardon, « *Les Six Livres de la République de Jean Bodin (1576). La première citation des Serments de Strasbourg* », *Corpus Eve* [Online], Historiographie des Serments de Strasbourg, Online since 10 October 2019, s. 10.

- Ménissier, Thierry, « La Saint-Barthélemy au prisme du machiavélisme : massacre généralisé et intentionnalité politique », *Les Cahiers de la Justice*, 2011, n° 1, s. 15-28, <https://doi.org/10.3917/cdlj.1101.0015>
- Picquet, Théa, « Machiavel parodié, Machiavel réfuté », *Cahiers d'études romanes*, 2020, t. 40, URL: <http://journals.openedition.org/etudesromanes/10331>, dostęp 21.10.2021, s. 51-64, <https://doi.org/10.4000/etudesromanes.10331>
- Rathé, C. Edward, "Innocent Gentillet and the first *Anti-Machiavel*", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 1965, t. XXVII, n° 1, s. 186-225
- Sparano, Antonio, "Natura umana e natura dello Stato in Dante: dall'intelletto possibile allo Stato impossibile", *Scripta Mediaevalia. Revista de Pensamiento Medieval*, 2017, URL: <https://revistas.uncu.edu.ar/ojs/index.php/scripta/article/view/2651/2511>, dostęp 18.11.2021

Paulina Materka jest studentką pierwszego roku II stopnia filologii romańskiej na Uniwersytecie Łódzkim. Interesuje się literaturą dawną, w szczególności okresem odrodzenia. Na jej pracę licencjacką, napisaną pod kierunkiem profesora Witolda Pietrzaka, składa się studium oraz edycja krytyczna poświęcone zbiorowi nowel z pierwszej połowy XVI wieku pod tytułem *Zwierciadło kobiet cnotliwych*. Aktualnie, w ramach pracy magisterskiej, analizuje *Teatr rozmaitych umysłów świata* we francuskim przekładzie autorstwa Gabriela Chappuys.